

Knæk koden. Om Michael Hardt og Antonio Negris opgør med den nyliberale finansøkonomi

Peter Nielsen, lektor, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet

Den nyliberale finansøkonomi er for Michael Hardt og Antonio Negri en reaktion på de kampe for demokrati, mangfoldighed og bæredygtighed, som særligt har udspillet sig siden 1960'erne. Og det handler for dem ikke kun om at analysere og kritisere, men om at knække den nyliberale finanskode. Det kan ske ved at flugten fra den nyliberale finansøkonomi på mikroniveau kombineres med antagonistisk reformisme og hegemonikamp på makroniveau

Meget er blevet sagt og skrevet om nyliberalismen siden Michel Foucault holdt sine senere så berømte forelæsninger om emnet for 40 år siden (Foucault 2008). Udbredelsen af begrebet tog for alvor fart i 1990'erne. Med eksplicit inspiration fra Foucault fik teoretikere som Nikolas Rose (1999) og Mitchell Dean (1999) nyliberalismen placeret højere på den akademiske dagsorden, men også en række andre teoretikere begyndte at anvende begrebet, ud fra divergerende greb, såsom Pierre Bourdieu (1999), Anthony Giddens (1999) og David Harvey (2005).

Efter finanskrisen i 2008 er interessen for nyliberalismen tiltaget yderligere. Krisen forbindes i brede kredse med nyliberalismen og begrebet er i stigende grad et samlingspunkt for analyse og kritik af nutiden (Crouch 2011; Berardi 2012; Mason 2016; Standing 2016). Nu er begrebet så almindeligt i politiske diskussioner, offentlig debat og akademiske kredse, at det truer med at udkonkurrere alle tiders overbegreb i den kritiske teori: kapitalismen.

Hermed følger naturligvis også, at begrebet bliver brugt så forskelligt (Lundkvist 2009; Slagmark 2016), at det efterhånden er en umulig opgave at udrede eller ligefrem definere begrebet: "The fuzziness of neoliberalism makes it a highly contested term" som Bob Jessop bemærker (2012, 29; se også Fine 2014, 57-8). Det er et begreb der strides om og som genererer modsigelser – og som derfor modsætter sig en akademisk ligevægt i form af en fast og alment accepteret definition. Denne strid foregår ikke kun i den kritiske teori eller bredere akademiske kredse, men også mellem kritikere og tilhængere af 'nyliberalismen' i offentligheden (Herby 2018; Stahl 2018; Brinkgaard 2018; Brøns-Petersen 2018).

Også på denne måde er nyliberalismen ved at overskrive kapitalismen. Men måske kan man sige, at hvor nyliberalismen især stiller sig til rådighed for kritiske politiske analyser af nutiden, er det i højere grad kapitalismen, der byder sig til, når der er tale om længere historiske forløb og inddragelse af også økonomiske og sociale forhold samt udvikling af alternativer. Dette er imidlertid en opdeling som ikke mindst makkerparret Michael Hardt og Antonio Negri har været med til at overskride ved i de senere år at tematisere den nyliberale finanskapitalisme.

Denne artikel bidrager med en læsning af Hardt og Negris seneste bog *Assembly* (2017) i forlængelse af deres øvrige fælles forfatterskab og knytter samtidig an til andre kritiske perspektiver på den nyliberale finansøkonomi. Herigennem fremdrages en særegen vinkel på den nyliberale finansøkonomi med udpræget relevans for aktuel viden og debat.

Multituden og Imperiet

Hardt og Negri har skrevet sammen siden begyndelsen af 1990'erne. Mest kendt er de for bogen *Empire* (2000), hvor deres fælles projekt tog form og i de følgende år kom til at spille sammen med globaliseringsbevægelsen (Christensen et al. 2012, 14). Siden da har de udgivet flere fælles bøger, der videreudvikler deres tænkning i lyset af nye erkendelser og den kritik de tidligere bøger har givet anledning til (for en sammenfatning af kritikken, se Christensen et al. 2012, 121-9), samt opdaterer projektet i forhold til skiftende sociale omstændigheder (Nielsen 2007; Larsen & Stahl 2011, 161; Christensen et al. 2012, 129-131). Forfatterskabet er altså dynamisk og foranderligt. Det der kendetegner deres seneste bog *Assembly* (Hardt & Negri 2017) er at nyliberalismen rykker helt i front som supplement til den fremhævelse af finansøkonomien, der har præget deres arbejde siden finanskrisen, altså fra og med *Commonwealth* (Hardt & Negri 2009). *Assembly* rummer en prægnant sammentænkning af nyliberalisme og finanskapitalisme, skrevet i en aktuel kontekst, hvor de seneste årtiers progressive bevægelser ikke har formået at skabe varige sociale forbedringer og det omvendt er højrepopulistiske strømninger, der dominerer den sociale udvikling.

Hardt og Negris makkerskab hører til de mest ambitiøse og vedholdende i den kritiske teori. De har ikke 'kun' som eksempelvis Max Horkheimer og Theodor W. Adorno (1995), Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (1985) eller Luc Boltanski og Ève Chiapello (2005) skrevet et enkelt værk med blivende værdi sammen, men etableret et vedblivende fællesskab, der har resulteret i en række bøger, der justerer og udbygger deres begrebsunivers.

Essentielt i deres tænkning står multituden over for Imperiet, hvilket udgør den basale modsætning i den nutidige kapitalisme og rummer perspektiverne for fremtiden. Og i forlængelse af Negris forankring i den autonome marxisme (Christensen et al. 2012,

26-27, 40-1, 71-3) ses multituden som samfundets reelle grundlag og ontologiske kraftcenter, mens Imperiet er en reaktionær formation, der inddæmmer og undertrykker multitudens formative potentiale (Larsen & Stahl 2011, 156-7).

Multituden rummer den brede befolkning og har en lang forhistorie i moderniteten, men kæmper først og fremmest for frihed og demokrati ved at modsætte sig kapitalismen. Multituden er hverken som folket, der knytter an til nationalstaten, eller som arbejderklassen, der solidariserer sig på grundlag af den industrielle produktion, men en sværm af singulariteter, præget af såvel fællesskab som forskellighed, uden territoriale grænser eller faste forbilleder. Det er en åben tilblivelsesproces, der både internt i forhold til sig selv og eksternt i forhold til den herskende magt, udvikler demokratiske former som alternativ til hierarkier og centralisme; hvilket kendetegner såvel staten som kapitalismen. Opgørene med den herskende samfundsorden udspiller sig særligt omkring kampcykler og her udpeger Hardt og Negri tre i samtiden.

Den første tog sin begyndelse i 1960'erne og kulminerede sidst i årtiet. Afgørende var her at der blev gjort op med de stive former, som havde etableret sig i de foregående årtier i forbindelse med social kritik. Såvel staten som fagforeningerne blev udfordret af modstand, der var præget af netværksorganisering og decentrale strukturer, samt flugt fra faste forhold og autoritetsrelationer. Tre årtier senere brød denne modstand for alvor de nationale og regionale bindinger samt udviklede politiske projekter, der gik på tværs af tidligere opdelinger og modsætninger blandt sociale bevægelser. Kampen mod ophøjet lederskab og tilbudte lederskikkelser blev yderligere forankret i globaliseringsbevægelsen, der også udfordrede en lang tradition for evige sandheder, dogmatik og sekterisme på venstrefløj. Og i det indeværende årti har begivenheder som Det Arabiske Forår og bevægelser som Occupy og Black Lives Matter videreført de grænseløse demokratiske bestræbelser og sammenføjnngen af sociale krav med et særligt fokus på dannelse af forsamlinger på geografiske knudepunkter i et ekspanderende globalt netværk. Hardt og Negri ser denne proces som udtryk for multitudens fortløbende kamp for sociale forbedringer i form af et ønske om et absolut demokrati, hvor alle styrer alle, idet vi i fællesskab skaber og opretholder samfundet (Christensen et al. 2012, 82-4).

Begrebet 'absolut' kan konnotere noget uforanderligt og en modstilling mellem alt eller intet, men det er ikke tilfældet. Der er snarere tale om en videreførelse, i en global tidsalder og med udgangspunkt i multituden, af Laclau og Mouffes (1985) forestilling om en radikalisering af demokratiet:

“[I]f we cannot institute an absolute democracy in which we all participate equally and rule ourselves collectively, then we can at least strive to bring closer together the rulers and ruled like an asymptote.” (Hardt & Negri 2017, 289).

Centralt for multituden står kampe for at opretholde og udvide det fælles. Med begrebet om det fælles ønsker Hardt og Negri at artikulere sammenhænge, der både overskrider privat ejendom og det offentlige. Kapitalismen fremmer privat ejendom i form af kapital,

boliger, forbrugsvarer osv. Heroverfor står det, der traditionelt på venstrefløjen og blandt marxister, har været modsvaret, nemlig det offentlige, forstået økonomisk som statslig ejendom og omfordeling, og politisk i form af sammenslutninger og diskurser. Kampen for det offentlige har i de seneste årtier ikke mindst foldet sig ud som et forsvar for velfærdsstater og bred politiske deltagelse, under tiltagende nyliberalt finansherredømme. Hardt og Negri mener at denne defensive kamp er forfejlet og forældet. For dem er der ingen vej tilbage til velfærdsstater, traditionelle fagforeninger og massepartier. Og i dag handler det hverken om mere privat eller om mere offentligt, men om at fremme det fælles, der såvel overskrider nationalstaten som ethvert et hvert eksklusivt fokus på politik eller økonomi. Hardt og Negris arbejde indebærer en generel forskydning fra politisk økonomi til social økologi.

Det fælles er miljø og klima. Det er jorden, resurserne, økologien og det globale klima. Dertil er det resultaterne af den sociale produktionsproces, såsom sprog, viden, koder, algoritmer, affekter og normer:

“The common designates an equal and open structure for access to wealth together with democratic mechanisms of decision-making. More colloquially, one might say that the common is what we share or, rather, it is a social structure and a social technology for sharing.” (Hardt & Negri 2017, 97).

Den aktuelle kapitalisme bygger i stigende grad på det fælles, som der suges værdi ud af, men som samtidig skaber et ekspanderede rum for multituden, som kan overtages og bygges videre på. Det fælles er en social økologi i form af en forandringshorisont, der hverken er privat eller offentlig, og som i modsætning til industrisamfundets varer og velfærd, ikke forbruges eksklusivt og bliver omdannet til affald, men vokser og trives, når det bliver brugt, med omsorg og kærlighed (Christensen et al. 2012, 97-102). Den positive sociale udvikling, som multituden frembringer, i samklang med det fælles, støder dog overalt på forhindringer, bliver ledt på afveje og nedkæmpet. Over for de progressive takter i den sociale væren står biomagten og systemet, hvilket i generelle termer betyder Imperiet (Christensen et al. 2012, 45-67).

Begrebet om Imperiet sammenfatter Hardt og Negris bud på den negative side af den ligning, der har optaget de fleste samfundsteoretikere med hang til *grand theory* (Mills 1959) i de senere årtier: Hvilke sociale forandringer resulterede af krisen i 1970'erne? Først og fremmest mener Hardt og Negri at kapitalismen har forandret sig radikalt. Kapitalismen er blevet global og den er blevet almen. Den er både horisontalt og vertikalt grænseløs (Larsen & Stahl 2011, 158-9). Den er så og sige over alt og har ikke noget udenfor. Den er også blevet løs i koderne, i den forstand at den ikke har et fast og lokaliserbart centrum, men består af strømme og kanaler, der fører i forskellige, vildtvoksende retninger. Det er ikke mindst produktionen og arbejdslivet, der har forandret sig radikalt i Imperiet:

“Mode of production [...] is another way of saying form of life or rather the production of forms of life, and this is increasingly so since in social production, more than commodities, society and social relations are the direct objects of productive processes.” (Hardt & Negri 2017, 144).

Produktionen er blevet social og reproduktion er basalt set et spørgsmål om socialisering. Sociale medier er et aktuelt eksempel (Hardt & Negri 2017: 169). Den mest avancerede kapitalistiske produktion handler om at skabe og forvalte livsformer, hvilket særligt udspringer af tendenser i arbejdslivet, først og fremmest tendensen til at immaterielt arbejde er hegemonisk, hvilket indebærer, at bl.a. billeder, information, algoritmer og normer overskygger de materielle aspekter af produktionen (Christensen et al. 2012, 73-8).

Imperiet er en ny reguleringsmåde, der indoptager aspekter af multitudens kampe og den tiltagende forankring i den sociale økologi, ved at gøre den til genstand for kapitalistisk ekspropriation og statslig styring i en stadig mere kompleks og amorf konfiguration. Og Imperiet virker i stigende grad igennem den nyliberale finansøkonomi, hvilket er hovedtemaet for Hardt og Negris seneste bog *Assembly* (2017). *Assembly* bygger på deres grundlæggende begreber og viderefører deres overordnede tilgang samt er deres mest aktuelle og refleksive. De tre følgende afsnit artikulerer en læsning af *Assembly* i lyset af deres tidligere tekster og andre perspektiver på den nyliberale finansøkonomi

Den nyliberale finanskode som reaktion

Hardt og Negri (2017) ser i overensstemmelse med deres generelle teoriapparat nyliberalismen og finansøkonomien som reaktioner på multitudens sociale praksis:

“Today’s forms of neoliberalism and financial command should really be understood as *reactions* to projects of freedom and liberation.” (Hardt & Negri 2017, 78).

Ligesom Naomi Klein (2007) og Bob Jessop (2012) identificerer Hardt og Negri (2017, 64) nyliberalismens fødsel med statskuppet i Chile i 1973. Herefter kom nyliberalismen til Vesten med Ronald Reagan og Margaret Thatcher, mens socialdemokratiske regeringer i 1990’erne overtog det beskidte arbejde med den nyliberale revolution:

“This ‘dirty work’ marked the death of the official Left, and today that cadaver weighs heavily on all social-democratic parties and completely blocks their efforts to represent the popular classes.” (Hardt & Negri 2017, 64).

Nyliberalismens begyndelse stadfæstes typisk i 1970’erne og 1990’erne ses så ofte som dens storhedstid (Jessop 2010, 29; Standing 2016, 291; Nielsen 2016, 100). Det nyliberale

projekt handler – også når det ledes af socialdemokratiske regeringer – basalt set om at udtømme det offentlige og at gøre økonomisk logik til dommer over administrative funktioner og social regulering. Den nyliberale administration overfører velstand fra det offentlige til det private gennem privatiseringer, udliciteringer og opbygning af offentlig gæld. Men ikke ved at afvikle staten, heller ikke på lang sigt, for nyliberalismen ”has not restored the freedom of markets but instead reinvented the state” (Hardt & Negri 2017, 157) og det indebærer, at vi ikke ser mindre, men en anden type, statslig aktivitet og magtudøvelse (se også Fine 2014: 58). Dertil betragtes globalisering som en udefrakommende proces, der nødvendiggør, at politikerne underlægger sig overnationale økonomiske hensyn til multinationale selskaber og finansielle markeder. Men også internt i de enkelte stater sætter den økonomiske logik sig igennem, somme tider i form af lobbyisme eller decideret økonomisk afpresning, men mere alment ved at markedsgørelse og økonomiske kriterier gennemsyrrer staten og de politiske processer. I sidste ende er det livet i sin helhed der økonomiseres og *homo oeconomicus*, med sin essentielle økonomiske rationalitet og sine umættelige behov for at forbruge, der påberåber sig stadig større indflydelse over alt i det sociale liv. På denne måde er nyliberalismen en individualiseringsproces, der folder løsrevne individer sammen om sig selv, gør dem til entreprenører af deres eget liv, og forventer at de forvalter deres egen frihed og lykke - først og fremmest som lønmodtagere og forbrugere - hvilket forvrænger multitudens reelle krav om deltagelse og selvforvaltning eller ligefrem vender dem på hovedet. Det handler snarere om at forføre, indoptage og disciplinere end om at nedkæmpe nyliberalismens modstandere. Og den nyliberale udvikling spiller tæt sammen med fremvæksten af finansiell styring.

Nyliberalismen er en reaktion på kulminationen af klassekamp og demokratiske krav i 1970'erne. De politiske kampe i dette årti udfordrede ikke kun velfærdsstaten men også kapitalismen, ved at radikalisere både økonomiske og politiske krav. Nyliberalismen reagerer ved først at inddæmme og så udtømme det fælles demokratiske liv, samtidig med at styringen rykker længere væk fra det umiddelbare sociale liv, hvilket giver nogle nye frihedsgrader og udfoldelsesmuligheder. Styringen bliver mere formbaseret. Det giver et indtryk af, at der er større frihed til at bestemme indholdet, hvilket kun delvist er reelt, og bliver det i stadig mindre grad. Nyliberalismen styrer ikke primært ved at give direkte pålæg og gennem streng håndhævelse af sanktioner, men overlader i høj grad styringen til markedet i kombination med markedslignende instrumenter inden for rammerne af en stærk stat.

Det ser vi også på samfundsplan og med global rækkevidde, med den tiltagende finansialisering. Ligesom den politiske magt rykker væk og i stigende grad er formbaseret, rykker den økonomiske magt længere væk fra de konkrete sociale relationer og er i stigende grad abstrakt. Man kan sige at den generelle tendens i den økonomiske politik er et blandingsprodukt. Hvor velfærdsstaten regulerede samfundsøkonomien direkte via finanspolitik, ved bl.a. at skabe en hær af offentligt ansatte, så er den nyliberale styring kendetegnet ved en overgang til pengepolitik som den primære samfundsøkonomiske styringsform. Denne politik hidrører fra Nationalbanken, der er uafhængig af politikere, og

som styrer rente og andre pengepolitiske tiltag på grundlag af faste, kvantitative formkriterier, udledt af nyliberal økonomisk teori, der har til hensigt at vedligeholde en inflationsrate på små 2 pct. om året. I 1980'erne handlede det om at tæmme den høje inflation, men efterhånden som den direkte intervention i det samfundsøkonomiske liv, via finanspolitik, er trukket i baggrunden og den finansielle sektor er blevet dereguleret, ikke mindst boligmarkedet, er centralbankernes politik blevet essentiel for den generelle makroøkonomiske udvikling: væksten i BNP, beskæftigelsen, det private forbrug osv.

Finansialiseringen er ligesom nyliberalismen "a result of – and response to – forces of social resistance and revolt." (Hardt & Negri 2017, 160; se også Hardt & Negri 2017, 171). For kapitalismen indebærer finansialiseringen at tidligere tiders fokus på profit erstattes af et nyt fokus på finansielle gevinster (*rent*) (se også Standing 2016) og denne type indtægter er "characterized by its abstraction from production and its capacity to rule at a distance." (Hardt & Negri 2017, 163). Det handler om gæld, aktiekurser, boligpriser osv. men også om yderligere abstraktion ud i det uvisse i forbindelse med afledte finansielle instrumenter, hvor markeder "operate a continual process of calculation and establish commensurability, making an extraordinarily wide range of existing and future assets measurable against one another" (Hardt & Negri 2017, 165). Sammenlignelighed og kalkulation er netop hvad der kendetegner markeder, hvad enten der er tale om egentlige markeder, hvor der etableres priser, eller kunstige markeder, hvor regneark regerer og relative talstørrelser etableres 'politisk'.

Nyliberalismens formbaserede og anonymiserede styring, der finder sin ultimative ledetråd i omsiggribende administrativ centralisering, korresponderer med kapitalismens finansialisering, og ligesom den undertrykkende nyliberale styring er nødsaget til at regere på afstand, så gælder det, at hvis

"capital were to dive into society and engage intimately in the life of social production, it would completely block the productive processes; and therefore capital is forced to impose its command 'at a distance' in the extreme and violent forms of money; which incarnates the financial abstraction of value." (Hardt & Negri 2017, 175).

Den politiske styring forskanser sig bag regneark, evidens og administrative procedurer, mens den økonomiske styring i stigende grad gemmer sig i tågesløret bag en eskalerende værdiabstraktion på finansielle markeder, og det er tilfældet, fordi den nyliberale finanskode "cannot get too close or it will strangle the life force on which its own survival depends" (Hardt & Negri 2017, 223). Der er i forlængelse heraf at man kan karakterisere den nyliberale finansøkonomi som en *kode*, et abstrakt og indviklet formtyranni, der koder det sociale liv i sin helhed, særlig gennem en sammenføjning af politisk og økonomisk magt, dog normalt uden at gribe direkte ind i konkrete livsrelationer.

Heroverfor står basalt set multitudens sociale økologi, der skaber liv, forvalter bæredygtig socialisering og producerer værdi. Derfor er det også multituden, der rummer potentialet for at knække den nyliberale finanskode, for hermed at skabe en demokratisk

og bæredygtig udvikling, der bryder med Imperiets afdemokratisering og økologiske destruktion på alle planer fra det lokale til det globale.

Det er i udpræget grad Hardt og Negris metodiske fokus på modstand og magt - i nævnte klart prioriterede rækkefølge – der kendetegner deres tilgang. De repræsenterer en aktuell sammentænkning af nyliberalismen og finansøkonomien med et eksplicit fokus på visioner og politikudvikling 'nedefra'. Sammenkædninger af nyliberalisme og finansøkonomi er velkendte i nyere marxisme, men andre udlægninger har typisk et overvældende fokus på magten og systemet 'oppefra', mens modstanden er underordnet grænsende til helt fraværende.

Ben Fine (2010, 20) mener, at nyliberalismen er "inextricably linked both to the state and to finansialisation" og identificerer "finansialisation as the key distinguishing feature of the neoliberal era (Fine 2012, 104). Fine (2014, 55) definerer finansialisering som "the intensive and extensive accumulation of fictitious capital" og betragter finansialisering som "embedded within neoliberalism" (Fine 2014, 58). Nyliberalismen kan ikke reduceres til finanskapitalisme, men er alligevel ifølge Fine "finansialization's economic core" (Fine 2014, 59). Fines fokus er på logik, teori og – i forlængelse heraf – kapitalismens historie. Modstand og alternativer til den nyliberale finansøkonomi figurerer ikke selvstændigt i Fines udlægning.

Tilsvarende omend mere nuancerede billeder af den nyliberale finansøkonomi ses hos Harvey og Jessop. Førstnævnte konstaterer at "[n]eoliberalism has meant, in short, the financialization of everything" (Harvey 2005, 33) og Jessop (2012, 25) sammenføjer "a neoliberal regime shift and a finance-led mode of economic growth". Jessop mener yderligere, at der har været tale om "finansialization of everyday life in the neoliberal economies" (Jessop 2012, 33) samt at "neoliberalism tends to privileg[e] hypermobile finance capital" (Jessop 2010, 29). Den nyliberale finansøkonomi er for disse kritiske teoretikere uløseligt vævet sammen, og det er en proces, der primært folder sig ud på systemniveau og i klasse magts højeste cirkler. Her overfor står Hardt og Negris perspektiv på den nyliberale finansøkonomi som reaktion på modstanden og forankret i alternative måder at leve og producere på. I forlængelse heraf er Hardt og Negri optagede af at fremme igangværende opgør. Hvordan det?

Tag leder- og entreprenørskab tilbage

Med deres baggrund i den mere anarkistiske del af det nye venstre, var Hardt og Negri (2000, 2004) blandt dem, der i de opstemte år omkring årtusindeskiftet, fejrede de nye sociale bevægelser horisontale og decentrale organisering samt afvisning af lederskikkelser. Men efterhånden som årene er gået og erfaringen er, at globaliseringsbevægelser, klimabevægelser og senere Occupy m.fl. ikke er lykkedes med at skabe varige progressive forandringer og endda ofte har måttet se sig udmanøvreret af decideret højrepopulistiske kræfter, har Hardt og Negris arbejde ændret karakter, hvilket kulminerer i *Assembly*

(2017), hvor de tematiserer spørgsmål omkring organisering, institutioner og lederskab positivt, omend forsigtigt.

Spørgsmålene lægger op til en balancegang med udgangspunkt i multituden. For at fastholde progression og videreføre erfaringer er det afgørende med vedholdende organisering, der bundfælder sig med lederskab og institutionalisering, men omvendt skal det sikres, at referencerammen vedblivende er multituden kampe for demokrati og bæredygtighed. Multituden skal være i førersædet mens ledere og institutioner skal være i passagersædet. Udgangspunktet er multitudens dannelsesproces og vidensopbygning, men på dette usikre grundlag, kan eksperimenter med ledelse og institutioner folde sig bredt ud:

“Gone are the days, on the one hand, when a political vanguard could successfully take power in the name of the masses [...]. And yet, on the other, it is a terrible mistake to translate valid critiques of leadership into a refusal of sustained political organization and institution, to banish verticality only to make a fetish of horizontality and ignore the need for durable social structures” (Hardt & Negri 2017, xiv).

Hardt og Negris grundlæggende manøvre, der tilsigter en kritisk omfavnelser af ledelse, er, at vende op og ned på strategi og taktik. Hvor strategi er langsigtet og bredspektret er taktik kortsigtet og specifik. Ledelse forbindes typisk med strategi, men for Hardt og Negri bør lederskab kun være taktisk, mens det strategiske plan er multitudens sociale økologi. Lederskab skal være taktisk og begrænset til situationer hvor der kræves hurtig respons og kontante vurderinger i omskiftelige omgivelser og ”leadership must be completely subordinated to and submerged in the multitude” (Hardt & Negri 2017, 20). Hvis vi erstatter multituden med folket, så er vi her meget tæt på det credo som enhver populist bekender sig til – at hun basalt set tjener og er underordnet folkets krav – men multituden er noget grundlæggende andet end folket og det har afgørende konsekvenser, også hvad angår lederskab. Multituden overskrider nationale identiteter, fokuserer vedholdende på demokrati og bæredygtighed, og kan derfor ikke forenes med de typiske populistiske lederskikkelser. Ud over de substantielle politiske krav rejser forankring af ledelse i multituden også krav om, at ledelse roterer, sådan at ledere ikke korrupperer, og at ledere på ethvert tidspunkt kan tilbagekaldes, sådan at de konstant er påmindet om midlertidigheden af deres status, og hvem de er underlagt:

“The goal is to raise the consciousness and capacities of everyone so that they can speak equally and participate in political decisions. And such efforts are often accompanied by undermining all who claim to be leaders.” (Hardt & Negri 2017, 9).

Det handler om at tage lederskabet tilbage fra dem, der forvalter magten i overensstemmelse med den nyliberale finanskode, ved at forankre den i de sociale bevægelser, der

kræver radikale forandringer af den sociale og økologiske orden. Og det vil tillige indebære, at entreprenørskab genoprettes som et multitudisk anliggende.

Homo oeconomicus er en entreprenør af sit eget selv, opfatter sig som en virksomhed, der skal maksimere indtjeningen og omdanne den til størst mulig lykke gennem vareforbrug. For de fleste er denne ideologi ensbetydende med et prekært og fattigt liv, men ”before and beneath the neoliberal homo oeconomicus [...] we find the entrepreneurship of the multitude” (Hardt & Negri 2017, 209), der ikke opfatter og organiserer sig som virksomheder, men er rettet mod ”freedom and autonomy of cooperative social subjectivities” (Hardt & Negri 2017, 209). Fælles selvforvaltning skal sprænge den økonomiske og individualistiske skal, og rettes imod den nyliberale finanskode. Lad os se på hvad det indebærer, mere substantielt og praktisk.

Knæk koden

Den nyliberale finansøkonomi bygger basalt set på statsmagt og eksklusioner i form af ejendom. For at knække koden må der gøres op med både stat og ejendom. Og til ejendom hører lønarbejde:

“We must imagine and invent not only social bonds and social cohesion without property but also systems of cooperative social activity and creativity beyond work, that is, beyond the regime of waged labor.” (Hardt & Negri 2017, 93).

Ejendom ekskluderer, skaber hierarki og centraliserer beslutninger, hvilket er i modstrid med multituden og det fælles. Og det er ikke en løsning, som det ellers har været tænkt af talrige socialdemokrater og socialister, at gøre ejendom offentlig, som en del af staten, for også offentlig ejendom ekskluderer, hierarkiserer og centraliserer, blot i en lidt bredere målestok, idet offentlig ejendom i fx en dansk sammenhæng er danskeres ejendom, hvilket kun formår at rejse problematikkerne omkring eksklusion osv. på et nyt niveau – det overnationale. Man kan tilføje, at den nyliberale finansøkonomi fungerer ganske godt sammen med højrepopulistiske kræfter, der opfatter og beskytter offentlig ejendom som et nationalistisk projekt, fx velfærd for danskere og kun for danskere eller *America First*.

Heroverfor står venstrepopulister, der ønsker at genoplive den keynesianske velfærdsstat, komplet med international solidaritet og relativt åbne grænser, men denne vej frem ser Hardt og Negri som ikke kun uønsket, på grund af det meget begrænsede demokrati og fællesskab, men også som umulig:

“We find contemporary appeals for Keynesian or socialist state control [...] to be unrealistic and unrealizable: the social and political conditions on which these projects were based in the twentieth century no longer exist.” (Hardt & Negri 2017, 43).

Den fremherskende produktionsmåde er i dag grænseløs og decentral, hvilket spænder ben for statsmagt og –ejendom som alternativ til markeds kræfter, kapital og varer. Den nyliberale finansøkonomi skal knækkes på det sociale terræn. Det har også konsekvenser for typisk fagforeningspolitik. I forlængelse af traditionelle fagforeninger og strejker foreslår Hardt og Negri socialforeninger (*social unions*) og socialstrejker. Pointen er at disse organiseringer og kampe overskrider det fokus på økonomi og politik, der ellers præger de fremherskende fagforeninger. Det eksklusive fundament i lønarbejdet skal brydes samtidig med at de organisatoriske erfaringer fra fagbevægelsen skal videreføres, hvilket bør

“benefit social movements by allowing them to stand on the stable, developed organizational structure of the union, giving the struggles of the poor, the precarious, and the unemployed a social reach and a continuity they would otherwise lack.” (Hardt & Negri 2017, 148).

Det vil give nyt liv til fagforeningerne og nye kræfter til andre sociale bevægelser, der bedre kan rumme multitudens mangfoldige og omskiftelige livsformer. For at socialforeninger kan realisere deres fulde potentiale er det nødvendigt at inkludere social (re)produktion i helt bred forstand. Det er ikke kun på fabrikker og andre arbejdspladser, at der skabes værdi og forvaltes livsformer. Det sker over alt i det sociale liv.

De sociale foreningers vigtigste våben er socialstrejker, der også indbefatter dem, som normalt ikke kan strejke, da de ikke har et lønarbejde. Når den sociale (re)produktion finder sted alle steder, kan strejker også gøre det, ved at man afviser at medvirke til den sociale (re)produktion og forstyrrer den sociale orden, eksempelvis i storbyerne, der er et samlingspunkt for multituden. Det ultimative våben er en social generalstrejke, der rammer hele det sociale terræn, ikke kun ved at afvise den nyliberale finanskode, men også ved at praktisere alternativer til den herskende orden:

“This could take the form, for instance of fighting for a guaranteed basic income, unconditional and equal for all, which would to some extent address the precarity of contemporary society and provide an autonomous space of creation.” (Hardt & Negri 2017, 244).

Kampen for en ubetinget basisindkomst rummer også det afgørende taktiske element, at den rammer den nyliberale finanskode i hjertet og fremmer fælles penge som alternativ til penge som individuel ejendom. Kapitalismens penge og de afledte finansielle instrumenter nedbryder det fælles og umuliggør demokratisering.

Magtelitens reaktioner på finanskrisen, der brød ud i 2008, har været at holde hånden under den nyliberale finanskode ved hjælp af en ekstremt lempelig pengepolitik med nulrenter og voldsomme opkøb af obligationer og andre værdipapirer, med henblik på at øge pengemængden og presse den generelle økonomiske aktivitet i form af BNP i vejret (Streeck 2016, 18-9). Som alternativ hertil kan en politik for fælles penge omfordele

penge til multituden, særligt til "autonomous activities and experiments of social production and reproduction" (Hardt & Negri 2017, 281). I sin generelle form indebærer dette en garanteret basisindkomst, hvor adgang til penge er uafhængig af lønarbejde og ejendom samt statsborgerskab. Det vil ikke i sig selv kunne knække den nyliberale finanskode, med det vil være et vigtigt skridt i den rigtige retning.

Der er ikke kun brug for en ubetinget basisindkomst, der er også brug for fælles penge til sociale, klimatiske og økologiske investeringer, og dette er ikke spørgsmål om indkomst, men handler om at udmønte social ressourcer "for a democratic planning for the future" - for at bæredygtige livsformer kan blomstre. Kampen for en ubetinget basisindkomst bør udvides til at være en kamp for forsamlingsfrihed (*freedom of assembly*), hvilket indebærer "the right to social cooperation, the right to form new combinations and new productive assemblages" (Hardt & Negri 2017, 294). Forsamlingsfrihed handler i dag ikke om at forsvare individuel frihed over for statsmagten, men om at skabe et socialt alternativ til den nyliberale finanskode, om at tage magten på en ny måde via samarbejde i den sociale produktion.

På det konkrete plan vil opgør med den nyliberale finanskode typisk tage form af eksodus, dvs. flugt fra de fremherskende former. Det kan være afvisning af lønarbejde (Halberg 2017), nybyggerliv langt fra storbyen (Hejlskov 2013) eller andre alternative livsformer på mikroniveau såsom storkollektiver, grønne friskoler eller bæredygtige energifællesskaber (Holtén-Andersen et al. 2016). Det kan imidlertid også være mere begrænsede former for eksodus, såsom nedsat arbejdstid og tidlig pension (Nielsen 2016, 133-4) eller bæredygtig livsstil (Leonhardt 2018). Eksodus er en vigtig modstandsform, der også indebærer alternative måder at leve på i kimform, men i sig selv er det ifølge Hardt og Negri en blindgyde. Eksodus skal kombineres med antagonistisk reformisme og hegemonikamp, med henblik på at "take power and create the institutions of a new society" (Hardt & Negri 2017, 274). Antagonistisk reformisme er en særlig form for reformisme, såsom militante fagforeninger, der tilsigter at overskride den herskende politiske og økonomiske konsensus, for at skabe grundlæggende social forandring. Det kan ske gennem fagforeninger, gennem det repræsentative demokrati eller gennem andre makroinstitutionelle fora. Som valgt politiker kan man tilstræbe substantielle eller ligefrem grundlæggende forandringer i den måde magten fungerer på. Der kan også være tale om engagement i projekter, der har til hensigt at overskride eksisterende sociale normer indefra, såsom at skabe boliger for fattige, beskytte arbejdere eller miljøet, eller at bekæmpe seksuel vold. Afgørende er det at hensigten er subversiv, ikke blot at afbøde de værste konsekvenser af den eksisterende sociale orden.

Hegemonikampen handler - som det tredje essentielle element i kampen for at knække den nyliberale finanskode - om at omskabe samfundet som helhed ved at forkaste eksisterende institutioner og skabe nye institutioner på samfundsplan. Belyst ud fra Antonio Gramscis begreber er der her tale om en forskydning fra positionskrig til hegemonikamp (Hardt & Negri, 276, 279), hvor hegemonikampen ikke er reformistisk og handlerummet derfor ikke er begrænset til de herskende institutioner. Målet er direkte forandring af samfundet som helhed og i modsætning til eksodus og antagonistisk reformisme

er hegemonikampen et destruktivt foretagende, der eksempelvis kan udmønte sig i op-trapning af konflikter, dekonstruktion eller sabotage.

Konklusion

Brugen af nyliberalismebegrebet er eksploderet i de seneste 20 år, hvilket har gjort begrebet til et diskursivt kampfelt på samme niveau som kapitalismebegrebet. Derfor er det futilt og naivt at tilstræbe en konsensus omkring begrebsanvendelsen. Tilbage står forskellige teoretiske og politiske projekter, der i varierende grad knytter an til nyliberalismen og kombinerer med andre begreber. Og centralt i forhold til den aktuelle kritiske teori står Hardt og Negris vedholdende makkerskab, hvor nyliberalismen er blevet stadig mere essentiel og svejses sammen med finanskapitalismen. Det handler om at knække den nyliberale finanskode.

Det der udmærker Hardt og Negris tilgang er, at den er visionær og handlingsrettet, og dermed i modstrid med mere akademisk tilknyttede perspektiver, hvad enten der er tale om mainstream teori som hos Giddens, kritisk teori som hos Foucault eller Bourdieu, eller marxistisk teori som hos Fine, Harvey eller Jessop. Hardt og Negri forskyder det metodiske fokus fra analyse og kritik til modstand og alternativer, og deres primære anliggende er at finde sociale løsninger med udgangspunkt i multituden og det fælles.

Litteratur

- Berardi, F. (2012). *The Uprising. On poetry and Finance*. Cambridge and London: Semiotext(e).
- Boltanski, L. & Chiapello, È. (2005). *The New Spirit of Capitalism*. London and New York: Verso.
- Bourdieu, P. (1999). *The Weight of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Brinkgaard, L.C. (2018). Den neoliberale stat er frisættende i toppen af det sociale hierarki og straffende i bunden. Information. Tilgængelig på: <https://www.information.dk/debat/2018/04/neoliberale-stat-frisaettende-toppen-sociale-hierarki-straffende-bunden> [Tilgået d. 15.10.2018].
- Brøns-Petersen, O. (2018). Neoliberalismen er diffus, alligevel er kritikken ensidig. Information. Tilgængelig på: <https://www.information.dk/debat/2018/04/neoliberalismen-diffus-alligevel-kritikken-ensidig> [Tilgået d. 15.10.2018].
- Christensen, P., Nielsen, P. & Poulsen, L. (2012). *Magt og modstand. En introduktion til Michael Hardt og Antonio Negris tænkning*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Crouch, C. (2011). *The Strange Non-death of Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
- Dean, M. (1999). *Governmentality – Power and Rule in Modern Society*. London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications.

- Fine, B. (2010). Neoliberalism as financialisation. I: A. Saad-Filho & G.L. Yalman (red), *Economic transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries*. London and New York: Routledge.
- Fine, B. (2012). Finansialization and Social Policy. I: P. Utting et al. (red), *The Global Crises and Transformative Change*. Hampshire: Palgrave Macmillan
- Fine, B. (2014). Financialization form a Marxist Perspective. *International Journal of Political Economy*, årg. 42(4), s. 47-66. <https://doi.org/10.2753/IJP0891-1916420403>.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics – Lectures at the Collège de France 1978-1979*. New York and Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (1999). *Den tredje vej*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Halberg, E. (2017). *Roden til alt ondt*. København: Nemo.
- Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude – War and Democracy in the Age of Empire*. New York: The Penguin Press.
- Hardt, M. & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hardt, M. & Negri, A. (2017). *Assembly*. New York: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Hejlskov, A. (2013). *Og den store flugt*. Skive: Limfjordsforlaget.
- Herby, J. (2018). Alt, hvad er er ondt, kalder venstrefløjen for neoliberalt. Information. Tilgængelig på: <https://www.information.dk/debat/2018/03/ondt-kalder-venstrefloejen-neoliberalt> [Tilgået d. 15.10.2018].
- Holten-Andersen, J. et al (red.) (2016). *Livet efter væksten – samfundsvisioner i en omstillingstid*. Højbjerg: Hovedland.
- Horkheimer, M. & Adorno, T.W. (1995). *Oplysningens dialektik – Filosofiske fragmenter*. København: Gyldendal.
- Jessop, B. (2010). The continuing ecological dominance of neoliberalism in the crises. I: A. Saad-Filho & G. Yalman (red), *Economic transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries*. London and New York: Routledge.
- Jessop, B. (2012). Narratives of Crises and Crises Response: Perspectives from North and South. I: P. Utting et al. (red): *The Global Crises and Transformative Change*. Hampshire: Palgrave Macmillan
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine – The Rise of Disaster Capitalism*. London: Allen Lane.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London and New York: Verso.
- Larsen, J.B. & Stahl, R.M. (2011). Modstand i Imperiets tidsalder: Michael Hardt og Antonio Negri. I: Jon Rostgaard Boiesen et al. (red), *Venstrefløjens nye tænkere – en introduktion*. Århus: Slagmark.

- Leonhardt, C. (2018). *Bæredygtig livsstil – zero waste, vegansk, minimalisme*. København: People's Press.
- Lundkvist, A. (red.) (2009). *Dansk nyliberalisme*. København: Frydenlund
- Mason, P. (2016). *Postkapitalisme – en guide til vores fremtid*. København: People's Press.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. London, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Nielsen, P. (2007). Underlabouring in Empire. *Journal of Critical Realism*, årg. 6(1), s. 53-83. <https://doi.org/10.1558/jocr.v6i1.58>
- Nielsen, P. (2016). *Mediekomplekset*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Rose, N. (2000). *Powers of Freedom – Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slagmark (2016). Tidsskriftet Slagmark # 74: *Neoliberalisme*.
- Stahl, R.M. (2018). Neoliberalisme betyder andet og mere end 'alt hvad der er ondt'. Information. Tilgængelig på: <https://www.information.dk/debat/2018/03/neoliberalisme-betyder-andet-mere-ondt> [Tilgået d. 15.10.2018].
- Standing, G. (2016). *The Corruption of Capitalism – Why Rentiers Thrive and Work does not Pay*. London: Biteback Publishers Ltd.
- Streeck, W. (2016). *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*. London and New York: Verso.